

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Poetica 8 (2020)

ISSN 2353-4583

e-ISSN 2449-7401

DOI 10.24917/23534583.8.21

Marceli Olma

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0003-4729-2840

Anita Całek, *Nowa teoria listu*

[Recenzja książki: Anita Całek, *Nowa teoria listu*, Biblioteka Jagiellońska – Księgarnia Akademicka, Kraków 2019, ss. 452]

Opublikowana we Lwowie w 1937 roku obszerna i nowatorska jak na owe czasy monografia zatytułowana *Teoria listu* wyznaczyła prekursorskie w polskiej humanistyce horyzonty rozważań na epistolografię, jej zaś autorka – Stefania Skwarczyńska – na bez mała stulecie stała się dla znawców, czytelników oraz autorów listów niekwestionowanym autorytetem w zakresie tego obszaru piśmiennictwa użytkowego, które wypełnia korespondencja zarówno jednostek wybitnych, jak i szerzej nieznanymi przedstawicielami kolejnych epok dziejowych¹. W pracy lwowskiej uczonej inspiracji oraz wskazówek metodologicznych pozwalających na odczytywanie i komentowanie pojedynczych epistoł oraz całych bloków listowych² doszukiwali się biografowie, teoretycy literatury, historycy i językoznawcy reprezentujący różne ośrodki naukowe i szkoły badawcze.

Wszystkim zainteresowanym meandrami i perspektywami rozwoju literatury stosowanej przyświecało przekonanie wyrażone przez S. Skwarczyńską już przed osiemdziesięciu laty, że *ars epistolandi* znajduje się w fazie schyłkowej, wszak funkcję praktyczną od wielu dekad pełnią inne, wygodniejsze z punktu widzenia pragmatyki interakcji międzyludzkich środki komunikacji czerpiące z dobrodziejstw technologicznego postępu. Pomimo waloru powszechności i funkcjonalności nie wyeliminowały one jednak całkiem wpisanej w naturę człowieka nieodpartej potrzeby komunikacji niepowседневnej, ujętej w formę wręcz odświeżoną, a ponadto wysoce intymną, bo ograniczoną do relacji pomiędzy *ja* i *ty*, pozwalającą wreszcie na graficzno-werbalną ekspresję nadawcy wobec adresata. Takie właśnie podejście

¹ *Teoria listu* z 1937 roku rychło zyskała status publikacji trudno dostępnej i permanentnie poszukiwanej w bibliotekach i antykwariatach, dlatego też z inicjatywy humanistów Uniwersytetu w Białymstoku wznowiono tę cenną monografię, wzorując się na podstawie lwowskiego pierwodruku (Stefania Skwarczyńska, *Teoria listu*, red. Elżbieta Feliksiak, Mariusz Leś, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006).

² Znaczącym dopełnieniem przedwojennej monografii okazało się studium ogłoszone w latach siedemdziesiątych, w którym autorka omówiła biegunowe przeciwieństwa konstytuujące świat korespondencyjnego paradoksu – Stefania Skwarczyńska, *Wokół teorii listu (Paradoksy)*, w: tejsze, *Pomiędzy historią a teorią literatury*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1975, s. 178–189.

skłania dziś badaczy do porzucenia obaw dotyczących zmierzchu epoki pisania listów papierowych na rzecz zaakceptowania stanu, w którym korespondencja tradycyjna przeżywa doraźny kryzys, aczkolwiek nie słabnie zainteresowanie naukowe, ani tym bardziej czytelnicze, zbiorami listów dawnych i współczesnych.

W odniesieniu do wielowiekowej tradycji komunikowania na odległość oraz na bazie fundamentalnych ustaleń sformułowanych przez S. Skwarczyńską, wreszcie na fali wielowątkowych dyskusji nad aktualną kondycją sztuki epistolarnej zrodziła się propozycja krakowskiej badaczki Anity Całek, która w 2019 roku opublikowała obszerną monografię o symptomatycznym tytule *Nowa teoria listu*. Książka liczy blisko pół tysiąca stron i zaskakuje nie tylko rozległością uwzględnionych kontekstów oraz bogactwem wykorzystanej literatury, ale również wysoce erudycyjnym tokiem naukowego wywodu, który w odczuciu niewyspecjalizowanego odbiorcy uchodzić może niejednokrotnie za nazbyt hermetyczny. Nie ma jednak najmniejszych wątpliwości, że aspiracje Autorki wykraczały daleko poza popularyzatorską syntezę dotychczasowego stanu wiedzy teoretycznej na temat listu. Założone na wstępie cele skłoniły ją więc najpierw do zerwania z tradycją badań utrzymanych w duchu strukturalizmu, a następnie do przedstawienia odmiennych od aplikowanych dotąd narzędzi kognitywnych i rozwiązań metodologicznych oraz ich egzemplifikacji popartej wzorcową analizą i interpretacją materiału pochodzącego od autorów, uznanych twórców narodowej literatury.

Prezentowana monografia Anity Całek składa się z dwóch zasadniczych części o porównywalnej objętości (odpowiednio zakres stron – część I: s. 53–225, część II: s. 233–394), które poprzedzone *Wprowadzeniem* (s. 9–17) i naukowym rekonesansem w obszarze dotychczasowych badań nad listem (s. 19–45), zwieńczone zostały *Zakończeniem* (s. 395–397), imponującą *Bibliografią* (s. 403–434) oraz niezwykle przydatnym *Indeksem nazwisk* (s. 435–445).

Po sprecyzowaniu celu podejmowanych rozważań oraz projektowanego ich zakresu Autorka *Nowej teorii listu* obszernie zreferowała stan badań nad epistolografią traktowaną w kategoriach fenomenu kulturowego o zasięgu powszechnym, zarówno w aspekcie chronologicznym, jak i geograficznym. Wyodrębniła i scharakteryzowała główne obszary, w których prowadzone były dotychczas rozważania nad listem jako gatunkiem wypowiedzi. Wskazała zatem nurt analiz edytorskich i źródłowych, kierunek literaturoznawczy, biograficzny, lingwistyczny, filozoficzno-psychologiczny, historyczno-obyczajowy wraz z koncepcją badawczą zaliczającą list do tak zwanych egodokumentów, a na koniec krąg rozważań teoretycznych i metaepistolarnych. Anita Całek w obrębie swojego wprowadzającego rozdziału z wielkim znanstwem wyliczyła braki, niekonsekwencje i błędy dostrzeżone w pracach poświęconych korespondencji kolejnych stuleci i poszczególnych autorów. Słusznie zauważyła dominację omówień historycznoliterackich poświęconych zbiorom listów polskich romantyków, szkoda jednak, że nie wspomniała o rozprawach (głównie językoznawczych)³ poświęconych spuściźnie epistolarnej po Józefie Ignacym Kraszewskim, którego dorobek w tym zakresie szacowany jest na mniej

³ Por. np. studia Elżbiety Koniusz, Tadeusza Budrewicza i Marceliego Olmy.

więcej 40 tysięcy jednostek⁴ i już chociażby z tego powodu warto byłoby o autorze *Starej baśni* w monografii nadmienić. Autorka książki odniosła się również do stanu badań nad epistolografią w innych krajach europejskich, a nawet poza Starym Kontynentem, w sposób syntetyczny informując o kierunkach badań podejmowanych nad listem w humanistyce światowej. Uwagi te zamknięta konkluzją odnoszącą się do niewątpliwej dysproporcji ilościowej i jakościowej rysującej się między polskojęzycznymi publikacjami poświęconymi korespondencji a pracami francusko- czy anglojęzycznymi z tego samego zakresu, które zachowują charakter teoretyczny bądź interpretacyjny, komparatystyczny, a nawet poradnikowy. Poczynione spostrzeżenia pisząca zwieńczyła zachętą do sporządzenia całościowej syntezy dziejów polskiej refleksji nad listem oraz przygotowania kompleksowych studiów dotyczących kondycji epistolografii w każdej z epok, przy czym opracowania te miałyby uwzględniać szerokie, wieloaspektowe tło, traktowane jako determinanta rzutuująca na nawyki komunikacyjne i etykietałne, wykorzystywane środki wyrazu czy podejmowane przez korespondentów tematy.

Część I monografii zgodnie ze swoim tytułem poświęcona została teorii i metodologii badań nad listem. Autorka książki już na początku zaproponowanych rozważań szczególnie dobitnie wyartykułowała konieczność przygotowania projektu teoretycznej refleksji nad listem odpowiadającej aktualnemu zapotrzebowaniu badawczemu, która równoważyłaby mnogość studiów materiałowych, zwykle rozproszonych i heterogenicznych pod względem przyjętych rozwiązań interpretacyjnych. Jednocześnie miałyby to być propozycje uwzględniające konteksty kulturowe, zupełnie obce humanistyce w okresie, kiedy swoją teorię listu formułowała lwowska badaczka. Założeniem A. Całek jest zbudowanie koncepcji modułowej i wielokierunkowej, która bazując na określonych definicyjnie cechach gatunkowych listu, przykładałaby do jego analizy zróżnicowane perspektywy oglądu.

Pisząca, idąc tym właśnie tropem, swoje rozważania rozpoczęła od ekscerpacji źródeł leksykograficznych celem zestawienia dawnych i współczesnych definicji listu. Nie pozostała jednak bezstronna wobec opinii uznanych badaczy, zauważając na przykład: „hasło Adamczewskiej jest zdecydowanie lepsze niż opracowanie Sławińskiego, jednak nadal wydaje się zbyt nieuporządkowane i nadmiernie poszerzające samo rozumienie terminu podstawowego” (s. 56). Równie daleko autorce *Nowej teorii listu* do bezkrytycznej apologii sądów formułowanych przez Małgorzatę Czermińską, Teresę Kostkiewiczową czy Mieczysława Inglota, trzeba jednak przyznać, że ta polemika młodej krakowskiej badaczki utrzymana jest w tonie rzeczowym, bo popartym rozległą wiedzą płynącą z wnikliwej lektury tekstów specjalistycznych. Ich dogłębna znajomość pozwoliła A. Całek na zbudowanie autorskiej definicji listu, podnoszącej rangę jego podmiotowego charakteru i kładącej nacisk na wymiar relacyjny każdego z ogniw korespondencyjnej konwersacji. W nawiązaniu do takiego rozłożenia akcentów pisząca poddała pod rozważę kwestię dialogowości

⁴ Zob. zwłaszcza Adam Bar, *Indeks korespondencji Józefa Ignacego Kraszewskiego przechowywanej w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*, Krakowskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich, Kraków 1929, oraz Stanisław Burkot, *Listy do Józefa Ignacego Kraszewskiego w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*, w: tegoż, *Kraszewski. Szkice historycznoliterackie*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1988, s. 275–288.

listu, który jako gatunek reprezentujący „istny świat przeciwieństw” zasługuje na omówienie z punktu widzenia zrodzonej na gruncie filozofii analitycznej teorii aktów mowy, teorii dyskursu, tekstologii oraz bazujących na ustaleniach współczesnej psychologii i socjologii inspiracji dających sposobność uwzględnienia w analizie listu kontekstu antropologicznego.

Kolejnej perspektywy badawczej w studiach nad korespondencją upatruje pisząca w kategorii podmiotu i podmiotowości epistolarnej. Czyni to oczywiście w nawiązaniu do respektowanej przez Skwarczyńską „psychologii twórcy listu i psychologii momentu tworzenia”, ale również bliskich temu podejściu koncepcji literaturoznawczych Kazimierza Cysewskiego, Elżbiety Rybickiej i Jerzego Lisa. *Novum* w badaniach nad epistolografia stanowi niewątpliwie poszukiwanie inspiracji w ujęciach filozoficznych (zwłaszcza w nurcie personalistycznym reprezentowanym przez Karola Wojtyłę i w fenomenologii podmiotu zaproponowanej przez Adama Węgrzeckiego) oraz w teoriach psychologicznych (np. w studiach Andrzeja Ledera i Marii Jarymowicz).

Do współczesnej myśli filozoficznej (zwłaszcza poglądów Barry’ego R. Schlenkera i Beth A. Pontari czy Viktora E. Frankla) oraz nauk społecznych (np. propozycji Ervinga Goffmana, Zbigniewa Pietrasińskiego, Elżbiety Dubas) Anita Całek odwołuje się także wówczas, kiedy rozpatruje problematykę autokreacji i autoprezentacji w tekście epistolarnym. Z dużą swobodą konceptualizuje znaczenie rudymentarnych dla toku prowadzonego wywodu pojęć na podstawie danych słownikowych, konfrontuje z nimi propozycje uznanych badaczy (zwłaszcza K. Cysewskiego), nie stroniąc od waloryzujących komentarzy dotyczących ich ustaleń.

Jeszcze inny nurt współczesnej filozofii przywołuje Autorka monografii, snując rozważania teoretyczne koncentrujące się na wewnętrznym świecie podmiotu epistolarnego. Pisząca korzysta tutaj z propozycji Johna Searle’a – przedstawiciela filozofii języka traktowanej przez amerykańskiego badacza jako komponent filozofii umysłu, przywołuje też ustalenia Antonia Damasia specjalizującego się w neurologii behawioralnej. Operuje przy tym kluczowymi dla przedłożonego wywodu pojęciami intencjonalności, nieświadomości i reprezentacji, uznając je za kategorie niezwykle przydatne w analizie komunikacji korespondencyjnej. Dystans czasowy i przestrzenny dzielący nadawcę i adresata skłania bowiem do postrzegania tekstu listowego jako medium zapewniającego obecność i bliskość epistolarnego interlokutora.

Część teoretyczną swej książki zamyka A. Całek propozycjami metodologicznymi związanymi z pragmatycznymi aspektami korespondencji. Podbudowę tych rozważań stanowią nawiązania do ustaleń poczynionych przez badaczy na gruncie teorii aktów mowy (szkoda, że wśród wymienionych autorów zabrakło nazwiska Aleksieja Awdiejewa⁵), w tym również w zakresie epistolarnej etykiety⁶. I tutaj jednak pisząca wprowadza wątki nieznanne dotychczasowym rozważaniom nad epistolografia, kiedy włącza w naukowy dyskurs nad listem wynikającą z przemyśleń Michela Foucaulta

⁵ Mowa o książce *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1987.

⁶ O studiach podejmujących temat aktów językowej etykiety w listach nadmienia Autorka zaledwie w przypisie. Przywołuje z tego zakresu tylko dwa artykuły, które do reprezentatywnych i znaczących z pewnością nie należą.

kategorię *praktykowania Siebie* i *parezji* (jako szczerego mówienia / pisania) oraz psychologię egzystencjalną czerpiącą z doświadczeń V.E. Frankla.

Część II recenzowanej monografii zawiera propozycje interpretacyjne sześciu, zróżnicowanych pod względem objętości, zbiorów korespondencji pochodzących z XIX i XX wieku, przy czym Autorka aplikuje tutaj urozmaicone typy i metody badań, których koncepcję zaprezentowała w części teoretycznej.

W odniesieniu do listów Adama Mickiewicza i Marii Konopnickiej pisząca zastosowała modele autonomicznych badań epistolografii, odczytując na początku dwie epistoły młodego romantycznego wieszca w świetle ich funkcji pragmatycznych⁷, jako narzędzia kreacji rzeczywistości i podporządkowywania jej głoszonym ideom oraz zgodnego z duchem epoki oddziaływania na innych. Listy Mickiewicza ze schyłkowego okresu jego życia analizuje z kolei Autorka w opozycji do strukturalistycznych schematów biografii pomniejszonej, podejmując tym samym wyrazistą polemikę z dotychczasowymi spostrzeżeniami zawartymi w pracach mickiewiczologów (m.in. Wiktora Weintrauba, Stanisława Pignonia, Jana Walca i Janusza Sławińskiego). Zagadnieniu epistolograficznej autoprezentacji stosowanej przez Konopnicką w listach słanych przez nią do różnych adresatów poświęcone zostaje interesujące studium zamieszczone w monografii jako przedostatnie. Nie brak w nim oczywistych odesłań do omówień historycznoliterackich (np. publikacji Tadeusza Budrewicza czy Leny Magnone), ale również ustaleń poczynionych na gruncie psychologii humanistycznej, poznawczej, klinicznej i rozwojowej (m.in. koncepcji Abrahama Maslova, Henry'ego Clouda, Johna Townsenda, Edwarda Nęcki).

Ujęcie psychobiograficzne przyświeca A. Całek w trakcie komentowania korespondencji Juliusza Słowackiego i Zygmunta Krasińskiego. Pisząca rozpatruje najpierw utrwalone w listach relacje autora *Ballady* z Salomeą Bécu, rekonstruuje na podstawie listów poety proces jego dojrzewania osobistego i artystycznego oraz ewolucji więzi łączącej syna z matką. W drugim zaś studium przekonująco dowodzi trwałej zależności Zygmunta Krasińskiego od ojca Wincentego. W obu podrozdziałach autorka harmonijnie łączy rozległą wiedzę na temat życia korespondentów ze skrupulatnymi dociekaniem z zakresu teorii wychowania oraz andragogiki.

Świadome i nieświadome fazy procesu twórczego znalazły się w centrum rozważań dotyczących korespondencji Zbigniewa Herberta i Sławomira Mrożka. Ich

⁷ Trochę szkoda, że sygnalizując wątek dawnych polskich listowników, nie wspomniała pisząca o licznych studiach na ten temat opublikowanych przez Michała Kurana, np. tegoż: *Listownik Kazimierza Wieruszowskiego „Fama polska” z 1720 roku – układ, tematyka, zastosowanie dydaktyczne*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 3: *Stulecia XV–XIX. Perspektywa historycznoliteracka*, red. Piotr Borek, Marceli Olma, Collegium Columbinum, Kraków 2013, s. 279–293; *Listownik Wojciecha Bystrzonowskiego „Polak sensat w liście...” z 1730 roku – układ, tematyka i zastosowanie dydaktyczne*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 5: *Stulecia XVI–XIX. Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. Piotr Borek, Marceli Olma, Collegium Columbinum, Kraków 2015, s. 227–245; *Listownik Jakuba Boczyłowicza „Wymowny polityk w listach różnych z responsami...” (1694) – układ, tematyka i zastosowania*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 7: *Literatura, historia, język*, red. Piotr Borek, Marceli Olma, Collegium Columbinum, Kraków 2017, s. 105–126; *Listownik Samuela Obodzińskiego „Promptuarium epistolographicum” (1667) – układ, tematyka, zastosowania*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8: *Literatura, historia, język*, red. Piotr Borek, Marceli Olma, Marcin Piątek, Collegium Columbinum, Kraków 2019, s. 79–103.

listy potraktowane tutaj zostały jako uprzywilejowane i unikatowe autonarracje odślaniające źródła aktywności artystycznej obu pisarzy, narzędzia analityczne pozwalające na analizę kulturowego fenomenu natchnienia (w dwojakim rozumieniu: jako wglądu i jako przepływu) przejęta Autorka z psychologii kognitywnej (zwłaszcza koncepcji Howarda Gardnera).

Zakończenie recenzowanej monografii zawiera postulaty badawcze i kierowane do przedstawicieli różnych dyscyplin humanistycznych zachęty do podjęcia interdyscyplinarnych studiów nad listami różnych epok.

Lektura wykazu bibliografii, do której pisząca dotarła, następnie koncepcyjnie wykorzystwała, a wreszcie skrupulatnie zestawiała, dowodzi imponującej erudycji Autorki *Nowej teorii listu*. Ponad 550 prac polskojęzycznych i 172 publikacje obcojęzyczne (głównie francusko- i anglojęzyczne) stanowią bowiem bardzo solidną podbudowę do prezentowanych w toku naukowego wywodu opinii oraz formułowanych tez badawczych. Nie mogą zatem dziwić zamieszczone w monografii dosyć odważne passusy polemiczne w stosunku do uznanych komentatorów epistolografii (np. „pojęcie to [autokreacji – dop. M.O.] jest odtąd cytowane właśnie za tym źródłem [mowa o publikacji K. Cysewskiego – przyp. M.O.], niestety badacze sięgają do najwcześniejszej, a zatem najmniej doskonałej i niekompletnej wersji tej koncepcji z roku 1996. Nie jest to zrozumiałe, gdyż właśnie ostatnia redakcja, poprawiona i uzupełniona, okazała się dużo lepsza jakościowo” – s. 149, lub: „W analizie Sudolskiego takich interpretacyjnych półprawd jest niestety więcej” – s. 234).

Pod względem redakcyjno-językowym recenzowana monografia reprezentuje wysoki, wręcz wzorcowy poziom stylu naukowego, układ całości jest gruntownie przemyślany, proporcje poszczególnych części właściwe, tok zaś narracji klarowny. Wartości publikacji nie obniżają trafiające się incydentalnie usterki. Na stronie 69 zamieszczono omyłkowo datę roczną napisania dysertacji doktorskiej przez Skwarczyńską (1821 zamiast 1921), na stronie 174 użyto niepoprawnej formy nazwiska brytyjskiego badacza (Searl zamiast Searle). Pod względem stylistycznym mogłyby zapewne zostać nieco lepiej dopracowane sformułowania dostrzeżone w kilku miejscach (np. podtytuł na stronie 38: „Rzut oka na zagraniczne kierunki badań nad epistolografią”, zdanie zamieszczone na stronie 145: „Stosując to pojęcie już nie tylko w stosunku do listów”, czy nacechowane kolokwialnie wypowiedzenie zamieszczone na stronie 243: „w przeanalizowanych wyżej dwóch listach Mickiewicza...”). Wskazane potknięcia są jednak nieliczne, a stylistyczne niedoskonałości bez wątpienia uchodzą one za nieznaczne i w żadnym stopniu niewpływające na sugestywność całego wywodu.

Nie pozostaje nic innego, jak wyrazić na koniec wielkie uznanie dla niezmiernego wysiłku podjętego przez Anitę Całek, która zachowując estymę w stosunku ustaleń poczynionych przez Stefanię Skwarczyńską i kontynuatorów jej myśli, wykazała się naukową śmiałością w zakresie czerpania z dorobku humanistyki ostatnich dekad i integrowania różnych podejść czy koncepcji badawczych. Zbudowała dzięki temu solidne i rozległe zręby innowacyjnej teorii listu, mogącej inspirować znawców literatury użytkowej oraz sprościć wyzwaniom, przed którymi stają nie tylko profesjonalni komentatorzy epistolografii różnych epok, ale również użytkownicy i entuzjaści współczesnej korespondencji papierowej.

Bibliografia

- Awdziejew Aleksy, *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzeń*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1987.
- Bar Adam, *Indeks korespondencji Józefa Ignacego Kraszewskiego przechowywanej w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*, Krakowskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich, Kraków 1929.
- Burkot Stanisław, *Listy do Józefa Ignacego Kraszewskiego w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*, w: tegoż, *Kraszewski. Szkice historycznoliterackie*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1988, s. 275–288.
- Całek Anita, *Nowa teoria listu*, Biblioteka Jagiellońska – Księgarnia Akademicka, Kraków 2019.
- Kuran Michał, *Listownik Jakuba Boczyłowicza „Wymowny polityk w listach różnych z responsami...” (1694) – układ, tematyka i zastosowania*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 7: *Literatura, historia, język*, red. Piotr Borek, Marceli Olma, Collegium Columbinum, Kraków 2017, s. 105–126;
- Kuran Michał, *Listownik Kazimierza Wieruszowskiego „Fama polska” z 1720 roku – układ, tematyka, zastosowanie dydaktyczne*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 3: *Stulecia XV–XIX. Perspektywa historycznoliteracka*, red. Piotr Borek, Marceli Olma, Collegium Columbinum, Kraków 2013, s. 279–293;
- Kuran Michał, *Listownik Samuela Obodzińskiego „Promptuarium epistolographicum” (1667) – układ, tematyka, zastosowania*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8: *Literatura, historia, język*, red. Piotr Borek, Marceli Olma, Marcin Piątek, Collegium Columbinum, Kraków 2019, s. 79–103.
- Kuran Michał, *Listownik Wojciecha Bystrzonowskiego „Polak sensat w liście...” z 1730 roku – układ, tematyka i zastosowanie dydaktyczne*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 5: *Stulecia XVI–XIX. Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. Piotr Borek, Marceli Olma, Collegium Columbinum, Kraków 2015, s. 227–245.
- Skwarczyńska Stefania, *Teoria listu*, red. Elżbieta Feliksiak, Mariusz Leś, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006.
- Skwarczyńska Stefania, *Wokół teorii listu (Paradoksy)*, w: tejże, *Pomiędzy historią a teorią literatury*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1975, s. 178–189.

Streszczenie

Anita Całek, *Nowa teoria listu*

[Recenzja książki: Anita Całek, *Nowa teoria listu*, Biblioteka Jagiellońska – Księgarnia Akademicka, Kraków 2019, ss. 452]

Abstract

Anita Całek, *Nowa teoria listu* [The New theory of the letter]

[Book review – Anita Całek, *Nowa teoria listu* [The New theory of the letter], Biblioteka Jagiellońska – Księgarnia Akademicka, Kraków 2019, pp. 452.]

Słowa kluczowe: Anita Całek, *Nowa teoria listu*

Keywords: Anita Całek, *Nowa teoria listu* [The New theory of the letter]